

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглянуто сучасні технології виховання соціально-комунікативної культури та їх вплив на становлення особистості підлітка. Основну увагу приділено розкриттю змісту факультативного курсу "Основи міжособистісних взаємин", роботи клубів "Вибір", "Етикет", проєктувальної діяльності підлітків.

Соціально-економічна ситуація початку XXI століття в Україні актуалізувала низку проблем, пов'язаних із духовним, соціально-комунікативним зростанням молоді. Зокрема, соціальна адаптація, формування життєвої компетентності школярів певною мірою залежать від узгодженості їх поведінки, вчинків із соціальними нормами суспільства та рівнем їх соціально-комунікативного зростання. Саме тому перед сучасною загальноосвітньою школою стоїть завдання сформувати в учнів соціально-комунікативні якості, прагнення та потребу дотримуватися культури людських взаємин. Реалізація поставлених завдань здійснюється за допомогою впровадження у виховний процес ефективних технологій формування соціально-комунікативної культури.

Окремі аспекти проблеми соціально-комунікативної культури розглядаються у філософських, соціологічних, культурологічних, психолого-педагогічних дослідженнях таких учених, як І. Агієнко, О. Асмолов, Г. Андреева, С. Андрущенко, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, С. Бондаревська, І. Зверева, Л. Лембрик, С. Сарновська, І. Тимченко, В. Кабрін, Я. Коломінський, А. Кребер, К. Клухольн, О. Леонт'єв, А. Маслоу, А. Мацумото, А. Мудрик, Ж. Піаже, А. Петровський, Д. Фельдштейн, О. Франкл та інші.

Мета нашого дослідження – розглянути ефективні механізми виховання соціально-комунікативної культури в підлітків.

У процесі виховної роботи ми послуговувалися головним методологічним правилом, обґрунтованим І. Бехом, за яким вихователь, працюючи над морально-духовним розвитком підростаючої особистості обов'язково має враховувати всі системні зв'язки і відношення (фактори), у межах яких виникає та вирішується певна морально-духовна колізія. До цих факторів, на думку вченого, належать:

1. Фактор "вихованець". Відповідні шкали: емоційно-почуттєві, когнітивно-комунікативні характеристики особистості, сенсо-ціннісні орієнтації, здатність до самоактуалізації.
2. Фактор "вихователь". Відповідні шкали: емоційно-особистісні риси, соціально-рефлексивні уміння, професійні здібності, уміння та навички, рівень альтруїстичної спрямованості.
3. Фактор "різні дорослі". Відповідні шкали: особистісна готовність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з вихованцем, емоційна відкритість, суб'єктивна значущість для вихованця, здатність до персоналізації.
4. Фактор "ровесники". Відповідні шкали: моральні якості, почуття сприяння іншому та прихильності, дружелюбність.
5. Фактор "соціокультурне середовище". Відповідні шкали: базові цінності, спрямованість міжособистісних взаємин, коефіцієнт педагогічної спрямованості і спонтанність форм діяльності [1: 11-13].

Програма виховання соціально-комунікативної культури підлітків включала цілеспрямовану організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихованців у різних формах позаурочної діяльності з метою усвідомлення ними сутності й змісту соціально-комунікативної культури як їхньої особистісної цінності, накопичення досвіду соціально-комунікативних умінь і навичок;

Серед форм роботи, які використовувалися нами у процесі виховання, особливого значення ми надавали реалізації спеціально практично зорієнтованого факультативного курсу "Основи міжособистісних взаємин", який побудований з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей підлітків, їх соціально-комунікативного досвіду.

Завданнями курсу передбачалося ознайомлення підлітків із основами соціально-комунікативної культури; формування у них внутрішнього переживання соціально-комунікативної культури як особистісної цінності; виховання у підлітків шанобливого ставлення до оточуючих людей, ввічливості, доброзичливості, чуйності, толерантності, відповідальності тощо; формування вміння аналізувати проблеми у взаєминах між людьми та знаходити оптимальні шляхи їх вирішення; навчання вихованців практичних прийомів саморегуляції поведінки у різних життєвих ситуаціях.

Структура занять передбачала викладення теоретичного матеріалу в поєднанні з практичними вправами, тестами, іграми, дискусіями, аналізом життєвих ситуацій, вивчення підлітками особливостей своєї особистості, складання самохарактеристик, самопрезентації, вироблення ними правил, кодексів, законів.

Крім того, активна робота вихованців на факультативних заняттях дає можливість їм отримати знання про різні стилі спілкування, наслідки їх використання та тренує здатність учнів визначати стиль спілкування обраний партнером.

До змісту занять факультативного курсу також було включено такий вид роботи, як розв'язування ситуацій на основі життєвого досвіду підлітків. Такий вид роботи передбачав моделювання проблемних ситуацій, спостереження за взаєминами інших та аналіз ситуацій власних взаємин із ровесниками, старшими. У процесі розв'язання життєвих ситуацій підлітки усвідомлювали зміст соціальних норм, правил, моделей поведінки прийнятих у соціумі, давали оцінку поведінці, вчинкам, стилю спілкування людини в різноманітних ситуаціях, навчалися знаходити оптимальні шляхи їх розв'язання.

Слід зазначити, що використання на факультативних заняттях активних методів групової роботи (брейнстормінгу, інтерв'ювання, дискусії, елементів тренінгу, включення вихованців до творчої діяльності з виробленням ними правил кодексів, декларацій, власних гербів тощо) навчають підлітків розумінню сенсу вчинків однолітків, визнанню їх права на унікальність, неповторність, а також сприяють побудові ними стратегії власної поведінки, розвитку навичок міжособистісної взаємодії та спілкування, співпраці з ровесниками.

Результати констатувального експерименту засвідчили, що конфлікти у взаєминах підлітків із дорослими частіше всього виникають через ставлення до них як до дітей, а вони вже почувають себе дорослими. За дослідженням учених, новоутворенням віку є прагнення до дорослості, що визначається як новий рівень домагань, якого підліток фактично не досяг. З огляду на це, вихователю у плануванні й проведенні виховної роботи обов'язково необхідно послуговуватися інтересами, потребами підлітків, надавати їм якнайбільше самостійності, виступати у ролі консультанта, старшого товариша. Одним із дієвих засобів виховання, де підліток може виявити свою самостійність, активну життєву позицію, соціально-комунікативну культуру, і таким чином самовиразитися, самоствердитися є самоврядування.

Засобами учнівського самоврядування формується духовна, соціально-комунікативна культура дитячої спільноти. У зв'язку з цим, на думку І. Бега, "головними умовами відповідної мотивації мають виступати спільне переживання вихованцями почуття причетності до особливої дитячої субкультури, яка поєднує в собі романтику й високу соціальну активність, почуття належності до групи, залучення до високих життєвих цілей і цінностей. Для багатьох вихованців обговорення в широкому колі ровесників питань особистісного самовизначення є першою спробою усвідомити своє "Я" і свої можливості. Публічність демонстрації результатів загострює почуття відповідальності й підвищує емоційну віддачу дітей" [2: 175].

У рамках учнівського самоврядування здійснюється робота підлітків над проектами. Виконання проектів створює можливості для співпраці вихованців між собою й іншими людьми поза школою, дає учням практичні навички публічної презентації та захисту власних знахідок і думок.

У процесі роботи над проектами підлітки шліфують соціально-комунікативні уміння і навички. Зокрема, під час роботи над проектами "Становище бідних у нашому місті", "Очисти джерельце", "Стан здоров'я дітей у нашому районі" учні вчать брати інтерв'ю, взаємодіяти, спілкуватися з оточуючими, фотографувати, збирати статистичні дані та обробляти їх. У проектах реалізуються академічні, творчі, соціальні, комунікативні, організаторські здібності учнів. Учитель при цьому виступає в ролі консультанта, але відповідальність за виконання роботи лежить на вихованцях.

Результати роботи підлітків оформляють у вигляді фоторепортажу, виставки плакатів, картин, альбомів, аудіозаписів. Учніям відображається не тільки кінцевий результат, а й всі етапи роботи над проектом. У процесі підведення підсумків враховуються як здібності окремих вихованців, так і згуртованість, творчість групи в роботі над проектами.

Засвоєнню вихованцями соціальних, культурних цінностей, формуванню в них соціально-комунікативної культури підпорядковується робота клубів "Вибір", "Етикет". Клуби багато уваги приділяють найскладнішим для підлітків проблемам – проблемам взаємин і спілкування. Беручи активну участь у роботі клубів, підлітки розширюють свій кругозір, набувають соціального досвіду, комунікативних умінь і навичок. Зокрема, в рамках роботи клубу "Етикет" працює етично-дискусійна студія, де вихованці мають можливість навчитися висловлювати і захищати свої думки, слухати співрозмовника, здійснювати аналіз особистих проблем та шукати шляхи їх розв'язання, виробляти у себе соціально-комунікативні уміння і навички. Для того, щоб дискусія була відвертою, в групі створено атмосферу довіри і поваги за допомогою складання її учасниками "Правил дискусії". Ось деякі з них: якщо хтось говорить, слухай; кожен говорить по черзі, а не водночас; якщо ти не погоджуєшся з кимось, переконайся, що ти хочеш критикувати ідею, а не особу, яка її висунула; не смійся, коли хтось говорить (за винятком, якщо хтось жартує); заохочуй до участі інших. Вокальна студія, хореографічний гурток допомагають юним артистам реалізувати себе на сцені.

Серед умов успішного соціально-комунікативного розвитку підлітків провідну роль відіграє діяльність, що задовольняє їх потреби в суспільному визнанні, ствердженні, де вони можуть проявити свої здібності, можливості. Звідси, на думку І. Бега, "необхідність організації суспільно схвальної діяльності, важливої і для утвердження певної громадянської позиції підлітка, і для реального визнання його дорослості. Йдеться про діяльність, яка своїми цілями, завданнями, структурою, змістом, з одного боку, відповідає потребам підлітка; а з іншого – об'єктивно утримує оптимальні можливості для реалізації цих потреб. Це багатопланова просоціальна діяльність, унаслідок якої відбувається розширення соціального простору підлітка, формується відповідальність за загальнолюдські справи і за самого себе як господаря власної долі" [2: 105].

Варто зазначити, що у спільній діяльності інтенсивно проявляється груповий вплив на особистість: тут діють механізми емоційного зараження, ідентифікації, відповідальності за групу й за себе. У цій діяльності створюються найсприятливіші умови для виховання групового почуття корисності для іншого. Ці почуття єднають вихованців, і саме через них вони інтегруються в суспільство.

З цією метою в школі з ініціативи учнів часто проводяться ярмарки власних виробів, практикуються трудові десанти зі збору макулатури, а виручені гроші використовуються для допомоги сиротам та малозабезпеченим. Милосердна діяльність вихованців виявляється також у підготовці та проведенні концертів у будинку для літніх людей, інтернаті для дітей-сиріт; у шефстві над ветеранами Великої Вітчизняної війни, людьми похилого віку. Така діяльність дозволяє підліткам глибше пізнати ази доброти, співчуття, співпереживання, виробляє готовність прийти на допомогу тим, хто цього потребує.

При цьому організаційні форми і структури соціальної діяльності не пропонуються педагогами директивно, а створюються за участі дітей. Таким чином, робиться наголос на можливості й необхідності участі вихованців у нормотворенні [2: 28].

У зв'язку з цим, камертоном оптимальної виховної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, на думку І. Бега, має виступати функціонування в ній особливого мотиву вихованця "хочу, щоб мене виховували". Слід наголосити, що такий мотив може виникнути в особливій суб'єкт-суб'єктній взаємодії, де педагог планомірно розгортає власну ціннісно спрямовану діяльність. Принциповим моментом цієї діяльності має бути правило, відповідно до якого в її мотиваційній структурі чільне місце має посідати мотив діяльнісної любові вихователя до вихованця. Завдяки різним за змістом і насиченим цим почуттям діям вихователя він стає для вихованця "значущим іншим", взірцем для свідомого наслідування. Безумовно, педагог має постійно демонструвати вихованцям високі морально-духовні зразки, які повинні бути вчасно усвідомлені ними. Тоді-то у вихованця й виникне первинний мотив "хочу, щоб мене виховали", причому вихованець пов'язуватиме це бажання безпосередньо зі значущим для себе вихователем, з його образом, а предметом виховання стане його особистісна самотність" [2: 175].

Таким чином, використання запропонованих виховних технологій сприяє оптимізації формування соціально-комунікативної культури у підлітків, а також відкриває значні потенційні можливості для їх самовдосконалення та самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І.Д. Психологічні резерви виховання особистості // Рідна школа. – 2005. – № 2. – С. 11-13.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.09.2007 р.

Тернопольская В.И. Пути оптимизации процесса воспитания социально-коммуникативной культуры подростков.

В статье рассматриваются современные технологии воспитания социально-коммуникативной культуры, их влияние на становление личности подростка. Основное внимание акцентируется на раскрытии смысла факультативного курса "Основы межличностных отношений", работы клубов "Выбор", "Этикет", проективной деятельности подростков.

Ternopil'ska V.I. The Ways of Optimizing Educational Process of Teenagers' Social Communicative Culture.

The article deals with modern educational technologies of teenagers' social communicative culture and their influence on teenagers' personality development. The attention is stressed on content disclosing the optional course "Bases of Interpersonal Relations", functioning of the clubs "Choice", "Etiquette", project teenagers' activity.